
XAVIER ROFES MOLINER

APORTACIÓ A L'ESTUDI DE LA CONJUNCIÓ CONCESSIVA *JATSIA*

1. PRESENTACIÓ

1.0. L'objecte d'aquest treball és traçar la història del connector concessiu del català antic *jatsia* (*que*) i variants, utilitzant principalment com a referència les dades obtingudes mitjançant el Corpus Informatitzat del Català Antic (*CICA*) i el període que comprèn aquest corpus.¹ La qüestió és que, deixant de banda altres casos que van tenir un ús més ocasional o anecdòtic, com els de *maquari*² i *tamiats*³ (o *temiats*),⁴ *jatsia*

1. El Corpus Informatitzat del Català Antic (<<http://jad.jadserver.com:8080/cica/index.php>>), dirigit per Joan Torruella amb la col·laboració de Manuel Pérez Saldanya i Josep Martines, actualment en curs d'elaboració, reuneix textos catalans que daten dels orígens fins al 1649. El desembre de 2006 contenia 114 obres, que representaven un volum total de 3.457.826 mots.

2. La conjunció *maquari* (emparentada amb la romanesa *macar* o la castellana *maguer*, vg. Montero 1992 i Herrero 2005: 436 i ss.) té un ús testimonial en els textos catalans antics (vg. Soberanas 1980), i, de fet, constitueix un hàpax al *CICA*: «E sap[iau] que jo los li hé fets te[nir] a la fira ja si los poguera vendra, e maquari no ha tro[bat] qui li-n hage promès un diner» (*Lletres*, carta 2, lín. 14).

3. La forma *tamiats* o *temiats* es troba principalment en textos lul·lians (*DCVB* X, 128-129; *VLCM*, s. v. *roïment*) i sembla que es pot posar en relació amb la forma *temiau* (del verb *témer*) de la versió catalana del *Decameró* (*DECat* VIII, 1b41 ss.). Recentment, Colón (2005: 220) ha aportat nous exemples d'aquesta forma. Al *CICA* constitueix un hàpax: «Et encara a ell, testimoni, algunes vegades que-l ne pregà dién-li totavia que tamiatz alò que-l cors li volria aver tolt» (*Clams* II, 179.36). N'hi podem afegir encara algun altre exemple: «E Boeci dix: no entén la qüestió, *temiats* que ho sàpia» (*Consolació*, 53).

és pràcticament l'únic connector concessiu⁵ del català antic caigut en desuetud.⁶ Aquest fet no tindria més transcendència si no fos perquè aquest connector és relativament usual en textos catalans dels segles XIII al XVI: només al *CICA* registra fins a 695 ocurrences que abasten un període comprès entre els anys 1220 i 1574.⁷

El procés d'aparició, variació i decadència d'aquest element gramatical es pot posar en relació amb el procés d'aparició i expansió de la locució conjuntiva *encara que*, que hi va alternar durant els segles XIV i XV, i va acabar ocupant-ne el lloc. Aquest relleu

4. No fem esment de la locució conjuntiva *enc que* (o *anc que*, *anque*), que trobem modernament, entre altres, en textos de Joan Alcover, Antoni M. Alcover, Carner, Costa i Llobera, Oller, Ruya, Sagarra o Verdaguer, i que sembla que és típica de les Balears (vg. Nonell 1898: 108; Grandia 1901: 307; Fabra 1912: § 155; Forteza 1915: § 383; Rovira 1916: 164, i especialment Alomar 2003a i b, que la relaciona amb *on que* i discuteix la consideració de castellanisme propugnada per Coromines, cf. *DECat* III, 312b53-55, i secundada pel *DCVB*, 662a). Aquesta forma no figura al *DIEC* ni en altres diccionaris generals.

5. En època medieval hem documentat *jatsia (que)* i variants amb valor concessiu, motiu pel qual hem centrat el nostre estudi en aquest valor. Amb tot, J. J. E. Gracia assenyalava en el glossari de la seva edició de *Com usar bé de beure e menjar* d'Eiximenis, p. 141, el següent: «*jatsia que*, ja que (accepció no documentada a Alcover-Moll)». Havent despullat aquesta obra trobem, en efecte, algun cas que sembla més causal explicatiu (equivalent a *com sia que*) que no pas concessiu: «Si escuma hi ha, no-y bufes per la vida, ne en brou per calt que fos, ne en res que hajes a dar a beure o menjar a altre, jatsia que sia axí mateix gran viç i leig bufar brou ne sopes, ne res que hom matex haja a beure ne a menjar» (Eiximenis, *Usar*, 129).

6. Abans de continuar convé matisar aquest aspecte, perquè no hi ha consens sobre la valoració de l'ús actual d'aquest connector. Mentre les gramàtiques catalanes ometen aquesta forma (Fabra 1933; Moll 1968; Sanchis 1950) o la consideren arcaica o desapareguda (Fabra 1912: § 155; Forteza 1915: § 383; Rovira 1916: 164; Badia 1962: vol. II, § 253.7, 308.3; Marvà 1968: § 241f; Badia 1994: § 133.7.2; Salvador 2002: 3019) o bé pròpia del llenguatge literari o formal (Wheeler & al. 1999: § 33.3.3), els diccionaris (*DGLC*, *DIEC*, *GDLC*) registren *ja sia que* (s. *ja*) sense cap marca valorativa d'ús (vg. també el *DDL*, s. v. *jatsia*). Notem que Fabra (1956: 100.9) també registra *ja sia que*. Casos a part, entre les gramàtiques, són el de Bofarull & Blanch (1867: 79), que es limita a registrar *jatsia* o *jatsesia* i *jatsia que*, sense indicar-ne l'extensió d'ús, i el de Nonell (1898: 109), que assenyalava que és «empleada pe'ls actuals escriptors». Notem, encara, que els diccionaris solen marcar amb el valoratiu «ant.» les formes *iatsia* (*DGMG*), *jatsia* (*DCCL*, *DLCL*, *DGMG*) i *jatsesia* (*DCCL*, *DLCL*, *DGMG*). A tot això hem d'afegir que en època recent, i segons les dades que forneix el *CTILC*, es documenta un cert ús d'aquesta conjunció, concretament: *jatsia* (5 ocurrences), *jassia* (8 ocurrences).

7. En aquest corpus apareix per primer cop als *Usatges*, 93.10, 99.7 o 137.4, i es documenta encara a Conques, *Job*, 82.13; *Antiquitats* II, 201.18 o *Memòries*, 251.24. Tanmateix, la forma es pot observar en textos anteriors (entre la fi del s. XII i l'inici del s. XIII): «E domentre que pogra ésser conogut per veritat no la volc far jutgar, *ja fos ezo que* li prohome lo i dizien bé» (Russell-Gebbett 1965: 91.49-51 i Martí & Moran 1986: 26.19-21; l'exemple ja és recollit per Klesper: 1930: 412). Pel que fa als tractats i repertoris de l'època, trobem *jatsia* a les *Regles* (f. 200vc26), i a Esteve (1489), però no la registren March (1371), Rosembach (1502), Nebrija & Busa (1507) o Lacavalleria (1696). Modernament la retrobem a Ros (1764: 134), el *DCCL* (II, 33a) i el *DLCL* (II, 83b), i també a Bofarull & Blanch (1867: 79); vg. nota 6.

es pot entendre millor si es para esment al fet que tots dos connectors tenen com a font un adverbi temporal aspectual (*ja* i *encara*, respectivament) i presenten una sintaxi similar (donen lloc a concessives i condicionals concessives, amb el verb en subjuntiu en tots dos tipus d'oracions i opcionalment en indicatiu en les primeres).

1.1. En efecte, partint de la base que les concessives plantegen una relació de contraexpectativa entre un antecedent que expressa una causa ineficient (tesi), és a dir, que no produeix l'efecte esperable, i un conseqüent que expressa l'efecte contrari a l'expectativa creada (antítesi), *jatsia (que)* i *encara que* poden introduir una pròtasi amb una causa hipotètica, no assumida necessàriament, i, doncs, donar lloc a condicionals concessives (1), o bé poden introduir una pròtasi amb una causa assumida o factual, no hipotètica, i llavors donar lloc a concessives pures (2):

(1) a. Los mercaders de la ciutat e del regne de València pusquen haver e pendre segurtat de christians e de sarrahins per rahó de mercaderia a usar e a fer, jasia ço que nós ab christians e ab sarrahins guerra hajam o haurem o la dejam haver, (Jaume I, *Furs*, rúbr. 5, 6.2)

b. E encara que jo fos ten fola que jo ho volgués fer, la fadrina no hu consentria. (*Alcavota*, 111.10)

(2) a. Emperó la neu *jatsia* que sia tota blanca, sots la blancor ha altres colors qui no aparexen (Llull, *Santa Maria*, 142.7)

b. encara que sia cech de la hun huyll, depuix veuré-n ab l'altre (Sant Vicent, *Sermons* IV, 191.24)

També en tots dos casos les oracions resultants es poden situar a mig camí de la concessivitat i l'adversativitat, concretament si la causa és factual i es posposa a l'efecte, i el mode del verb és l'indicatiu (3):

(3) a. yo no us faré negun mal, *jatsia* que a vós yo demostraré molt fera de veure (Martorell, *Tirant*, 1366.20)

b. mas encara o condempna tota la scola nostra, encara que alguns han volgut dir que alguns formatges se porien exceptar (*Alcanyís, Regiment*, 148.26)

1.2. D'altra banda, l'estudi de les fonts adverbials de *jatsia* i *encara que* remet a la tipologia de fonts que donen lloc als connectors concessius (König 1994: 679b-680a; Pérez Saldanya & Salvador 1995: n. 27; Salvador 2002: 28.3.2.2), que recollim sumàriament a la taula 1 i exemplifiquem a continuació:

Tipus de font		Connectors
Expressions temporals aspectuals (4)		encara que, jatsia (que)
Expressions tonalitzadores (5)	Quantificadors universals	ab tot
	Quantificadors lliures (indefinites)	comsevilla que, onsevilla que, qualsevol que, quesvulla que, quisvulla que; qual que qual
Expressions opositives (6)	Emocions negatives	a despit de, mal que, malgrat de, a pesar de; temíats
	Impediments	no contrastant, no obstant; sens algun/tot embargament, sens algun empatx
Expressions emfàtiques (7)		bé que, per bé que, maquari
Expressions condicionals (8)		si, si bé, si sabia, si vol, si tot (o si tot)

Taula 1. Tipologia de les fonts dels connectors concessius del català antic.

- (4)

a. no gossaria neguar la veritat, *encara que*-n deja ésser condempnat a mort (Gorigos, *Flor*, 122.24)

b. car *jatsia* fossen infels, emperò altament entenien a ffer totstemps justícia (Eiximenis, *Dotzè* I.1, 94.42)
- (5)

a. E si per alcun home qu'ic passàs ic fos jaquit, *ab tot* fóra maravela, co-l pogra hom adur; tant és grans. (*Vides*, 159.26)

b. Però *com se vulla que* sia, nunca Tulcis serà població (Despuig, *Col·loquis*, 138.13)
- (6)

a. él hi entraria *malgrat de* tots aquels qui li ó volgesen vedar. (Desclot, *Crònica* II, 155.20)

b. Et la cort, *no contrastan* excepció, manà al dit en Bernat que respona a la dita acusació (*Clams* II, 228.29)
- (7)

a. dins lo gran fons del teu cor vull stendre, *bé que* corda no-m basta a aytal fons mesurar (Malla, *Memorial*, 113.9)

b. Quant recórrech a Tu, Déu, no-m dónes orella, *y per bé que* persevere de mi no-t cures (Conques, *Job*, 77.16)
- (8)

a. *Si* totes les gents no us demanen virtuts, per tot ço no us estigats de fer almoyna de virtuts. (Llull, *Santa Maria*, 340.10)

b. *Si bé* la sua edat és avançada, algun gran senyor se casarà ab ella de bona voluntat (Martorell, *Tirant*, 1524.12)

Sense pretendre anar més lluny en aquesta classificació, podem advertir que tots els tipus assenyalats mantenen una estreta relació els uns amb els altres, fins al punt que hi ha elements que es podrien considerar en més d’una classe atenent a afinitats lèxiques (cf. *si bé* i *bé que*, que tenen en comú l’adverbi *bé*) o gramaticals (cf. *bé* és un adverbi com *ja* o *encara*; *ja* té un valor assertiu emfàtic semblant al de *bé*, etc.).

1.3. Més enllà de la determinació de les fonts lèxiques, el procés de gramaticalització i fixació de *jatsia* (vg. Cuenca & Massip 2005) es revela complex i ple d'entrebancs, en vista de la confluència dels factors següents: *a*) la vacil·lació formal (només al *CICA* registra un total de 34 variants diferents),⁸ *b*) la prescripció de què fou objecte (vg. *Regles*, 200vc26), *c*) la proximitat a altres connectors sense valor concessiu (cf. *ja que*, *ja... ja...*, *sia... sia...*), *d*) la competència de la resta de connectors del paradigma concessiu (especialment de *encara que*, suara esmentat), *e*) l'extinció dels paral·lels romànics (fr. *ja soit que*; occ. *ja sia aisso que*, it. *già sia ciò che*),⁹ i *f*) els criteris de codificació de la llengua catalana actual (que sense bandejar definitivament el connector no n'han propiciat tampoc la reintroducció).

2. ORIGEN

2.0. Com és sabut, les llengües romàniques no han mantingut, en general, el sistema de conjuncions llatí, sinó que n'han desenvolupat un de propi, sovint a partir de processos de gramaticalització. Aquesta via resulta especialment productiva en el cas del paradigma de les conjuncions concessives.

2.1. Des del punt de vista etimològic, atenent al *DCVB* i el *DECat* la forma *jatsia* prové de l'aglutinació de *ja's sia* (< *IAM SE SIAT), amb la dissimilació ulterior de les sibilants en contacte, la de la forma asil·làbica del pronom reflexiu i la de la forma verbal ([s] + [s] > [ts]), tesi que també subscriuen Colom (1984: 170), Badia (1999: 295-296) i Colón (2001: 53-54).¹⁰ Amb referència al francès, Herman (1963: 240) assenyala que el gir podria haver tingut l'origen en la llengua escrita:

8. El *CICA* conté les formes següents: *iatsia que*, *ja fós (que)*, *ja se sia*, *ja sia çolassò que*, *ja sie ço que*, *ja sien (que)*, *ja ssia ço que*, *ja us siats*, *ja-s fós que*, *ja-t fós que*, *jac se sie que*, *jasi'assò que*, *jasia (que)*, *jassie que*, *jassia (que)*, *jassie (que)*, *jatcia que*, *jatfós que*, *jatsefós que*, *jatsesia (que)*, *jatsesie que*, *jatsia (que)*, *jatsie (que)*, *jatsien*, *jatssasia que*, *jatssesia assò que*, *jatssia (que)*, *jatssie*, *jatzia*, *jatzsesia (que)*, *jatzsia que*, *ya fós so que*, *ya sia aysò/ssò que*, *yasia (aysò/asò) que*. Com que la forma *jatsia* és de bon tros la més freqüent (219 ocurrences), és la usada en aquest estudi com a forma de citació de la conjunció (convé notar que les formes *jasia* i *jassia* presenten 148 ocurrences cadascuna).

9. Vg. Meyer-Lübke (1974: § 649), Herman (1963: 240 i ss.). El paral·lel castellà *ya sea que* dels *Proverbios* de Santillana és un calc (Herman 1963: 241) segurament del català o potser de l'aragonès (*DECat* IV, 873b39-48; Ridruejo 1984). Les variants *ya sia* i *ya sia esto que*, documentades a *Ordinación* i *Tesoro* (apud *CORDE*), poden ajudar a corroborar aquest fet. Podem afegir que el castellà conegué un ús de *ya que* condicional (*DRAE* VI, 541b) i concessiu (vg. nota 25).

Les premiers exemples sûrs de la tournure [i.e. *ja soit ce que*] apparaissent dans les textes traduits du latin, au XIIe s. (v. KLARE, *l. c.*). Aussi est-il évident qu'il s'agit ici d'une tournure née dans la langue écrite, sans d'ailleurs qu'il s'agisse du calque d'une conjonction latine (LERCH, o. c. I, 194 note, se trompe certainement en affirmant que *ja soit ce que* est une «imitation» de *etiamsi*): cette locution est née du besoin de précision qu'inspiraient les textes latins, avec leurs tournures concessives bien nettes, aux clercs qui les traduisaient ou les paraphrasaient en français.

Respecte a aquesta darrera possibilitat convé notar que, a diferència de la resta de llengües que, com el francès, presenten una solució paral·lela, en català la forma evidència, si més no, l'empremta de la llengua oral.

2.2. La gènesi històrica de la locució, amb relació al desenvolupament de l'expressió de la concessivitat, ja va ser estudiada per Klesper (1930: 408 i ss.) i Badia (1982: 19 i ss.). Més recentment Cuenca & Massip (2005) n'han descrit detingudament el procés de gramaticalització. En síntesi, podem posar en relleu els aspectes següents:

10. Per a aquesta explicació fonètica de *jatsia*, vegeu Moll (2006: § 245), Veny (1978: 90), Recasens (1991: 271), Bonet & Lloret (1998: 167); Dols (2002: 338). Tanmateix seria bo delimitar fins a quin punt podia haver esdevingut més o menys general en la llengua antiga la regla de dissimilació de sibilants. En tot cas, constatem que el fenomen no es produeix entre consonants etimològicament diferents, les quals donen lloc a un allargament o geminació –*Sescebes, Sescelades, dos-cents, tres-cents, sis-cents*–, ni entre dues sibilants idèntiques, si etimològicament la primera és precedida per consonant, atès que es fusionen: TEURANS *Tresserra*. No obstant això, prèviament convindria poder precisar el veritable abast de la concurrència del pronom reflexiu *se* amb verb *ser* en la llengua antiga. Al marge de la coocurrència del pronom reflexiu amb el verb *ser* com a auxiliar dels temps de perfet, que no és el cas que ens ocupa, caldria estudiar més detingudament l'ús de *ser* no auxiliar amb pronom reflexiu quan no té caràcter de passiva pronominal, desconegut en el català actual i que no sembla prou acotat (cf. DCVB V, 490b, s. v. *esser*, acc. IV.1; DECat IV, 872b24-43). Al CICA trobem la construcció de *ser* amb pronom reflexiu *se* en els casos següents: *a*) amb valor esdevenimental («E aquest comensament no s'és totstemps en un temps, ans variega, ayxí co la festa de Pasca»; *Vides*, 513.1; «E axí s'és dels altres hòmens virtuosos, car res no és bastant a ffer-los fer mal»; Eiximenis, *Dotzè* I.1, 280.22); *b*) amb valor resultatiu o possessiu («si vós goanyàvets alguna re de moros, que-s fos vostre»; Jaume I, *Fets*, 69r21; «que la bèstia sia e romanga a aquel metex de qui-s era», Jaume I, *Furs*, rúbr. 69, 9.1); o encara, *c*) amb valor duratiu («Lo sol tan jove s'és ara com lo dia que fon creat»; Sant Vicent, *Sermons* IV, 29.16). I també apareix associat a construccions com les següents: *a*) *no saber què s'és* («Si açò és viure, no sé què-s serà morir!», Martorell, *Tirant*, 397.17); *b*) la construcció amb valor indefinit *que és que es fos* («e parlà ab la dita Trials de què-s que-s fos, e puys anaren-se-n ves la Bocaria»; *Alcavota*, 116.23); *c*) seguint la locució conjuntiva concessiva *si bé* («e si bé s'eren tants, no s'esquinsà l'aret», *Edats*, 284b17); *d*) amb el díctic *sí* 'també', 'així mateix', generalment amb un participi sobreentès o el·líptic («Vençuda fo la justícia de nostra Dona e sí-s fo de son fill»; Llull, *Santa Maria*, 68.29), o finalment, *e*) en comparacions («Axí dolent e axí faló con s'era se n'a[nà] cavalcant tro que la nit lo pras en ·I_·a· val gran e pragon»; *Questa*, 69vb1).

a) El subjuntiu constitueix, d'antuvi, la primera pedra de l'expressió concessiva, fins al punt que, per exemple, en llatí arcaic fou un indicador suficient per a expressar tot sol la concessió (Valentí 1984: § 237a; Bassols 1987: § 355; Badia 1982: 19). En general, aquesta característica se sol associar al fet que el subjuntiu és el mode que expressa situacions hipotètiques o subjectives (*modus irrealis*). Tanmateix aquesta associació contrasta amb el fet que subjuntiu i indicatiu s'usen indistintament en les concessives pures (tal com evidencien els exemples de 2, amb subjuntiu), que precisament no presenten una causa hipotètica. En aquests casos el fet que el subjuntiu sigui característic de la clàusula concessiva, especialment amb elements com *jatsia*, *encara que* o *malgrat que*, s'atribueix bàsicament a la configuració informativa del període concessiu: la causa ineficient (o tesi) és eminentment temàtica, és a dir, coneguda o assumida per l'interlocutor; mentre que la conseqüència (o antítesi) sol ser remàtica (vg. Pérez Saldanya 1988: 262-265; Quer 2002: 2854-2855).

b) L'adverbi *ja*, que té caràcter pressuposicional (Solà 2002: 2919) en la mesura que presenta l'inici d'una situació com la negació de qualsevol expectativa contrària, es tenyeix en el català arcaic d'un matís més o menys concessiu, sobretot en concurrència amb el subjuntiu. Tot plegat s'associa directament amb el fet que la concessivitat es basa també en un joc de pressuposicions o, més exactament, d'expectatives i contraexpectatives. Aquesta proximitat, doncs, explica la propensió de *ja* cap a l'expressió de la concessivitat, com mostren els exemples de (9):¹¹

- (9) a. e *ja* visqués pog temps provad deu ésser si fo batejad. (*Judicis* I, 78.27)
b. *Ja* ho vuyl fer, e no puc, cor l'escata del dragon me ten pressat (*Diàlegs*, 81v17)
c. no és null hom al món que d'aytal rahó me hagués res dit ne parlat, que *ja* li valgués guiatge ne asegurament que fet li hagués, que mantinent no·l fes tot lancejar. (Desclot, *Crònica* V, 45.22)

11. Apuntem breument que l'adverbi *ja* també té en català antic bàsicament valor aspectual («et fuit dit quod una femina l'avía mort que ja n'avía altra mort»; Russell-Gebbett 1965: 91.45-46, cf. Martí & Moran 1986: 26) i assertiu o d'afirmació emfàtica («e ipse P. de Lobeira dis que ja no la trairia a jutgament, que malaute era de febres»; íd., 91.52-53). Al costat d'aquests valors és possible advertir matisos com el concessiu, ja esmentat, o el causal («que ja vertuds de frare Ponz no·ls pogesen proo tenir, que no·i avien lur fe»; Martí & Moran 1986: 35.12-13). Observem, a més, que també es troba amb valor de quantificador focal o operador escalar d'informativitat («Vincens fo de mout noble lynatge, mas él fo ja pus noble per fe e per religió.»; *Vides*, 178.18).

Com hem pogut observar més amunt, la participació d'un adverbi en l'expressió concessiva no és un fenomen isolat o ocasional, sinó recurrent en aquest tipus de conjuncions (cf. *encara, bé, baldament: encara que, si bé, bé que, per bé que, baldament*, etc.).

c) El verb copulatiu *ser* (usat pronominalment o no), que sovint concorre en la pròtasi concessiva, acaba formant una col·locació amb l'adverbi *ja* (com la combinació en llatí del verb *sum* amb un adverbi) al mateix temps que tendeix a construir-se amb una clàusula substantiva, també en subjuntiu, que reforça la conjunció *que* amb un díctic textual catafòric, i que expressa la causa ineficient o tesi dins l'esquema concessiu.¹²

d) Finalment, la construcció es reestructura i se simplifica per passar d'una fórmula analítica a una de sintètica: el verb de la clàusula subordinada esdevé el verb de la pròtasi concessiva, de manera que la forma de tercera persona de subjuntiu de *ser* queda fixada juntament amb l'adverbi *ja*. En aquest punt els dos mots experimenten una modificació fonètica amb el concurs del pronom reflexiu, mentre la conjunció *que* es manté com a element d'enllaç o fins i tot desapareix juntament amb el díctic.

Naturalment, aquest tipus de processos no presenten mai una seqüència lineal absoluta, encara que se'n pugui fer una abstracció a efectes descriptius, perquè sovint coexisteixen resultats d'etapes diverses.

2.3. En conclusió, *jatsia (que)* és el resultat de la gramaticalització de l'adverbi *ja*, la qual implica el pas d'una forma analítica, en forma de clàusula substantiva, a una de sintètica, en forma de connector. En aquest procés de gramaticalització *ja* desenvolupa un valor concessiu a partir del caràcter pressuposicional esmentat (traslladant la relació de contraexpectativa entre fases temporals o intervals a les relacions de causa i efecte entre proposicions).¹³

12. L'aparició d'un díctic catafòric es pot associar al fet que els connectors concessius solen tenir també caràcter catafòric en la mesura que típicament introdueixen el primer terme del període concessiu.

13. En aquest sentit, el camí de la gramaticalització de *ja* amb valor concessiu aparentment no difereix del que assenyalen Pérez Saldanya & Salvador (1995: 92, i 99 i ss.) per a *encara*.

3. VARIACIÓ FORMAL

3.0. Encara que ja hem fet esment al polimorfisme d'aquesta conjunció i hem fet un inventari de variants (vg. nota 8), convé fer-ne una anàlisi més detinguda. Deixant de banda les habituals variants gràfiques a causa de l'ús vacil·lant de les lletres (*il/j/y*, *c/s/ss/zs*, *a/e*) i de la diversa segmentació gràfica dels mots, el procés que acabem de descriure dóna lloc a un repertori de variants encara prou respectable. Val a dir que malgrat que amb el temps s'imposen les formes *jasia* (*que*), *jassia* (*que*) i *jatsia* (*que*), gran part de les variants coexisteixen al llarg del període d'ús d'aquesta conjunció i es poden trobar fins i tot en un mateix text. No és estrany, doncs, que en aquest context es pugui percebre una situació de vacil·lació que no devia propiciar la fixació d'aquest element gramatical.

La vacil·lació formal que presenta la construcció que dóna lloc al connector es manifesta tant en la seva composició (pel concurs del pronom reflexiu, el díctic textual, el nexa i fins i tot la forma verbal) com en la forma que adopten els components (especialment pel que fa a la flexió del pronom reflexiu i la forma verbal).

3.1. Pel que fa a la composició, les variants presenten diferències segons els elements que les componen.

a) Hi ha variants en què, si més no, no és possible identificar el clític, com en els exemples de (10):

(10) a. *E ja sie açò que universalment tota mort sie molt terrible, emperò mort sobtana és molt periyllosa specialment quant a la ànima* (Agramont, *Regiment*, 56a14)

b. *e faria e diria tot ço que fos profit d'aquell, jasia ço que se·n segís dan a qui·s vol* (*Clams* II, 249.18)

c. *E en casa del senyor rey ha un jove, jassia vell de seny, apellat en Bernat Ros* (*Epistolari* Ie, carta 9, lín. 6)

b) Més rarament els manca el verb (si no és que és altre que *ésser*), com en els exemples de (11):¹⁴

14. En rigor, no són pròpiament variants de *jatsia*: l'exemple (11a) es pot relacionar amb els de (9), i (11c) exemplifica l'ús concessiu de *ja que* (vg. nota 25). Per al cas de (11b), vegeu la nota 17.

- (11) a. E éi, quant ho hoí, plach-li, e dix que-ns ho graïa molt, *ja-s* perdessen molt; que, ab tot açò, sí graïa molt la mercè que nós li faïem. (Jaume I, *Fets*, 120r4)
 b. E tots aquells que ab ferma fe | serveixen Déu, e lo món no, | *jats que* prosperitats no els do | en est segle, podets pensar | que Ell ho sap bé guasardonar | en paradís (Metge, *Fortuna*, vv. 840-845)
 c. senyor, això que dieu és malícia y ràbies que posau a la obra, *ja que* així fos com dieu, ve tot just nostra culpa, y així nos ho merexem nosaltres (Despuig, *Col·loquis*, 66.21)

c) Així mateix, més sovint cap a la primera, la construcció també conté (a)çò amb un valor de díctic textual catafòric (Cuenca i Massip 2005: 273-274),¹⁵ com ocorre en els exemples (10a i b) o a (12):

- (12) a. *Jasi'assò que* sien tres persones, un emperò és Déus (*Vides*, 111.15)
 b. lo qual no ha volgut ne vol deliurar la dita roba als senyors d'aquella, *jassia ço que-n* sia estat moltes vegades request (*Epistolari Ib*, carta 46, lín. 15)

d) Com es pot veure, en aquest cas, i a (10a i b), el díctic és seguit sempre de *que*, en la mesura que el *que* és pròpiament la conjunció que introdueix la subordinada i el díctic l'element que avança el contingut de la clàusula que introdueix. Però *que* també apareix altres vegades ja en absència del díctic, tal com mostren els exemples de (13):

- (13) a. E tant no volrrets aventurar aquest feyt, que nós no-l haventurem més; *jatsia que* no calla aventurar, car ja u havem tot guanyat (Desclot, *Crònica V*, 137.10)
 b. e *jatsia que* sia Fill Déu, per tot açò no és mudat de sa natura (Llull, *Santa Maria*, 50.15)
 c. E *jassia que-l* pesar sia gran, no u façam semblant de fora. (Jaume I, *Fets*, 40v7)

e) Finalment, *jatsia* pot ocórrer sense *que* en contextos on forma una oració atributiva amb un sintagma adjectival, com en el cas de (10c) i (14),¹⁶ o en què esdevé una veritable conjunció (*DCVB VI*, 774b), com es pot comprovar a (15):

15. També es dona el cas que el lloc del díctic l'ocupi un nom genèric, com ara *cosa*: «sí que-l rey d'Aragó hac en cor que-s combatés ab él, *ja fos cosa que* avia meys de gent la meytat que-l rey de Castela» (Desclot, *Crònica II*, 156.6). El mot *cosa* pot trobar-se en altres construccions conjuntives analítiques antigues, com ara *com sia (cosa) que*: «Per so que damunt avem dit, t'és revelada la natura de l'air et de la terra, *con sia cosa que* l'air se covenga ab l'aygua et la terra ab lo foc.» (Llull, *Medicina*, 81.9).

16. D'acord amb això, ens sembla que al *DECat IV*, 873b7-9 cal llegir *proposició* en lloc de *preposició*: «altres cops, anant sense el *que* i duent un predicat (adj. o altre) funciona en certa manera com una preposició». Convé notar que en aquests casos *jassia* no és més que el verb copulatiu, precedit de l'adverbi, que forma el predicat nominal amb l'adjectiu: *ja sia vell/just*. Així ho demostra la concordança (tant de la forma verbal com de l'adjectiu) amb el subjecte, com pot observar-se en els exemples (20b) i (20d). Ara bé, veient exemples com el

(14) Açò, senyor, *jassia* just, haurem a singular gràcia de la vostra reyal magnificència (*Epistolari Id*, carta 161, lín. 104)

(15) a. No-s parlava sinó de Curial; tots jorns crexia la sua honor, la qual cosa los ancians veyen bé, e *jatsia* mostrassen haver-ne plaer, tota via lo volguéran veure mort, desonrat e abatut. (*Curial II*, 249.6)

b. E com pervengués a notícia de la muller, cascun dia ella lo anava a vesitar, *jatsia* fos ben guardada si portava alguna cosa per sustentació de la humana vida perquè li pogués la vida alargar. (Martorell, *Tirant*, 1124.36)

f) D'altra banda, la combinació ordinària dels elements assenyalats (l'adverbi *ja*, el clític, la forma verbal en subjuntiu, el díctic i el mot *que*) també admet la inserció ocasional d'altres elements abans de *que*, com ara vocatius (16a) o connectors textuais parentètics (16b):

(16) a. E *jassia*, senyor, *que*-l bando d'En Valldaura e de sos fills sia principalment ab los Clarmunts (*Epistolari Id*, carta 135, lín. 64)

b. *jassia*, encara, *que* alcunes vegades les primeres crides o publicacions dels dits establiments se facen de part del dit justícia e dels jurats e pròmens consellers, (*Epistolari Id*, carta 12, lín. 61)

3.2. Pel que fa a la diversitat de formes que adopten els components, la variació afecta els mots amb flexió: el clític i la forma verbal.

a) La forma usual del clític és la reflexiva de tercera persona. Tanmateix, ocasionalment pot adoptar també la segona persona, com il·lustren els exemples de (17):¹⁷

de (4b) també es pot considerar que en els casos en què no és evident la concordança es pot haver sobreentès un verb atributiu (i *jatsia* fa llavors la funció de nexa).

17. Sembla que també es podria considerar que hi ha clític de segona persona en l'exemple (11b), malgrat que el més probable és que la consonant dental provingui de l'analogia amb *jatsia* (*DCVB VI*, 745a), un cop s'ha deixat de reconèixer en aquesta darrera forma el clític original. Precisament aquesta pot ser l'explicació de la forma *jatsefós*, amb la inserció de la forma sil·làbica del clític a continuació de la consonant dental, com ocorre a l'exemple (19c) o als de (21) (vg. infra, § 4). Convé notar, en tot cas, la forma *jats* de l'exemple (17b) i del del *DCVB* (s. *jatfós*), però especialment de l'exemple (11b), que dona lloc a la combinació *jats que*, sense verb, que Par (1927: 55) considera «forma apocopada» (en documentem encara algun altre exemple: «*Jatz que* tots jorns, per ma granda folhia...»; Masdovelles: *RIALC*: Rao 103.81, v. 1). Bofarull & Blanch (1867: 79) registren la forma *jat*, de la qual diuen el següent: «*Jat* solo, suple por *ja*, ó significa *encara*». Aquesta mateixa forma *jat* figura al *DLCL* també amb el valor de 'encara'. Finalment reportem encara un altre exemple que es pot relacionar amb els anteriors: «més amaria a bona fe que ela les agués que con jo les hé; *jac se sie que* totes quantes vós me-n trametets jo les enviui a ela» (Sereneta, *Cartes II*, carta 11, lín. 25).

(17) a. si de vós s'esdevenia als, nós e tota la terra seríam perduts; que'ja us siats vós-I-hom sols, la vostra persona, en tot loch hon sia present, amam més e·ns fa més d'anfortiment que·II-cavallers, o encare més, que fossen ab nós en ajuda. (Desclot, *Crònica V*, 13.1)

b. *Jats vos siats* la plus belha que sia, | si no·m volets, yeu aytanpauch vos vulh, (Basset, *RIALC*: Rao 14.12, vv. 25-26)

A part d'aquesta variació estrictament flexiva cal parar esment en l'alternança entre la forma pronominal sil·làbica (*se*) i la asil·làbica (*s*):

(18) a. Cor si l'entenció qui va devant és perversa, tota la obra qui·s segueix és mala, *jatsesia que* aparega dreturera. (*Diàlegs*, 14r17)

b. però, *ja·s fòs que* haguessen feyta gran errada, que los pendriem a mercè e fariem ab ells que·ls perdonàs (Jaume I, *Fets*, 159v19)

Sobre aquest darrer aspecte, vegeu també la nota 17.

b) Amb relació a la forma verbal, predomina la tercera persona del singular del present de subjuntiu (*sia*). No obstant això, també va tenir una certa extensió l'imperfet de subjuntiu (*fòs*), com es pot veure als exemples de (19):¹⁸

(19) a. Nuls temps, pus que·l marit fo mort entrò al dia que ela s'adormí en Nostre Seyor, no menyà ab ela ome, *ja fòs so que* ela lo saubés baró sant o que fos en dignitat de bisbalia. (*Vides*, 210.15)

b. consirà en les penes infernals per entenció que n'agués paor e que per la paor perdés la temptació; e *ja·t fòs ço que* ell consiràs en les penes infernals com més podia, per tot açò no perdé la temptació que havia tan gran. (Llull, *Santa Maria*, 362.8)

c. Aquel sabia pendre los fruytz de virtutz, *jatsefòs que* en paraules él no·ls sabés odorar. (*Diàlegs*, 60v23)

d. E los cristians, qui eren cathòlics, digueren e a grans veus demanaren que·ls fossen tallades les mans dretes ab què havien encensat, *jaffòs que* no haguessen encensat a honor de lles ýdoles. (*Miracles I*, 274.31)

Aquest ús de l'imperfet de subjuntiu està condicionat pel fet que el verb de la pròtasi concessiva també aparegui en subjuntiu imperfect als exemples de (19a-c), o plusquamperfet, a (19d).¹⁹

18. Coromines registra, excepcionalment, algun exemple amb el verb en indicatiu (*DECat IV*, 873a21-25).

19. En canvi, les variants amb la forma verbal en present de subjuntiu no presenten restriccions temporals, com ja hem indicat al § 1.1 i es pot apreciar comparant, entre altres, els exemples (10a) i (10b), ni modals, com en el cas de l'exemple de la nota 15 o l'exemple següent: «Dien los metges que aytals aygües són escíptiques e sanes, jatsia que les aygües fontals són comunament pus plasents e pus belles» (Eiximenis, *Dotzè I.1*, 231.23).

A més del temps, pot variar, encara que més rarament, la persona; de manera que el verb de la construcció adopta persones altres que la tercera persona del singular, com palesen els exemples de (17), i els de (20):

- (20) a. Bé conexem e veem lo dan e la onta que vós e nós prenem, e, *ja siam* infant, nos ne venjarem, si vós ho volets, a nós e a vós. (Jaume I, *Fets*, 13r1)
b. Cercats d'uymay, *ja siats* bella e pros, | que·ls vostres pres e laus e ris plasents; | car vengut es lo temps que m'haurets menys. (Ferrer, *RIALC*: Rao 61.8, vv. 436.438)
c. E *ja sien* que fosen gentils aquels qui escarnien Jesucrist, emperò éls ó faÿen per los jueus, e axí nós no·ns aginolam per eylls. (*Edats*, f. 259a7)
d. que en mi les erres, *jatsian* grans, atenen en la edat en què só posada, me fa dubtar lo significat de tes paraules. (Martorell, *Tirant*, CCLV)²⁰

No deixa de ser significatiu que, en bona part d'aquests darrers exemples, el verb no és altre que el de la pròtasi concessiva, tal com fa evident l'acord amb el subjecte.

4. LA PRESCRIPCIÓ DE L'ÈPOCA

Un fet remarcable que va lligat amb el polimorfisme que acabem de descriure i que pot ser un indicatiu de les dificultats que devia tenir la fixació d'aquest nou element gramatical és que fou objecte de prescripció a les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, concretament l'entrada número 150: «*jatsesia* per *jatsia*» (Badia 1999: 295-296 i Colón 2001: 53-54).

El sentit de la prescripció és clar: es proposa bandejar *jatsesia* per *jatsia*. Segurament la variant *jatsesia* es devia considerar redundant (vg. nota 17), i doncs inapropiada o vulgar. Tanmateix, la incidència de *jatsesia* i *jatsefós* sembla relativament petita, almenys en la llengua escrita: el *CICA* en registra 40 ocurrences. A més del cas de l'exemple (19c), constatem l'ús d'autors com Llull, sant Vicent Ferrer o Martorell en els exemples de (21):²¹

20. Aquesta forma (*jatsian*) figura a l'ed. de Hauf, vol. II, p. 550; si bé consta *jatsia* a l'ed. de Riquer, p. 744.

21. A part d'aquests autors, la forma *iatsesia* també figura a Esteve (1489: 5141 «iatsesia que tu't burles ab mi»), si bé hi predomina *iatsia* (2265, 5120, 5161-3, 5184, 7422 i 11520).

(21) a. Enaxí con los altres infants pochs, se lexava aministrar lo fil de Déu a nostra dona, e poch a poch crexia son cors, *jatssesia assò que* son poder e sa vertut fos major que tot l'altra poder e tota l'altra vertut qui és en les criatures. (Llull, *Doctrina* I, 31.6)

b. Mas als bons lo morir los és plaer, que *jatsesia que* l cors muyre, mas la ànima viu per tots temps: (Sant Vicent, *Sermons* IV, 182.6)

c. Lo gran Alexandre, *jatsesia* jove e molt poderós senyor, menyspreà un acusador ab molt gran e bona fama e fiança. (Martorell, *Tirant*, 606.13)

Pot fer estrany que les *Regles* no es pronunciïn respecte de formes que en comparació amb *jatsesia* tenen més extensió d'ús (com ara *jasia* i *jassia*). Però això cal atribuir-ho al fet que aquestes altres variants no presenten problemes formals comparables i, sobretot, perquè no es documenten més enllà de la primera meitat del segle XV, fet decisiu atès que les *Regles* són de la darrerïa d'aquest mateix segle (Badia 1999: 94; Colón 2001: 12). En canvi, l'ús de *jatsesia* arriba casualment fins al moment en què es compongueren les *Regles*: l'última de les obres del *CICA* que registren aquesta variant és el *Tirant*.

Més enllà d'aquesta època no solament decau l'ús de *jatsia* i variants, sinó que es pren consciència del fet que es tracta d'un element preterit, com podem constatar en textos com el pròleg de Marc Antoni Ortí al *Siglo cuarto de la conquista de Valencia*, del 1640 (*apud* Martí & Moran 1986: 217-218):

Lo que jo procurara en tal cas fóra mostrar que es pot parlar ab major elegància i cultura que la castellana, desterrant d'ella les veus antigues, per les quals la solien nomenar llengua llemosina. Perquè jo só de parer de que en estos temps lo mateix seria parlar en València dir *llur*, *jatsia*, *celleshores* i altres vocables antics, que si parlant en castellà diguéssim *maguer*, *yantar*, *fincar de hinojos* i altres que, també la nostra llengua, ab lo discurs del temps, s'ha anat polint i enriquint com la castellana [...]

5. L'APARICIÓ DE *ENCARA QUE* I *JA QUE*

5.0. Probablement un dels principals punts d'inflexió en el procés de fixació de la conjunció *jatsia* fou el de l'aparició i generalització de la locució conjuntiva *encara que* amb valor concessiu, malgrat que totes dues formes van coexistir durant un cert temps.

5.1. L'adverbi *encara* ja posseeix en la llengua antiga els valors següents: a) aspectual, que expressa continuïtat d'una acció (22a) o un estat (22b), b) textual, que

expressa continuïtat del discurs (23), *c*) quantificador focal additiu o inclusiu (o operador escalar d'informativitat), que focalitza el constituent que completa semànticament el constituent precedent (24), o *d*) concessiu (25):

- (22) a. La qual tan abundantment exí, e *encare* ix, que entrò al peu del pug decorre. (*Diàlegs*, 22r19)
b. E sapiatz que *enquara* no àn feit res ni faran d'aquí enant si Déus ó vol. (*Vilamur*, 120.14)
- (23) a. E *encara*, aqel qí à caritat no à envega a nula re e no mou barala a nul om, e no mou barales entre uns frares e altres (*Organyà*, 118.9)
b. mas dich-vos *encara* ço que ja us hé dit: que no vull haver treves ab lo rey de Franssa. (Desclot, *Crònica V*, 124.12)
- (24) a. si la major partida de nosaltres, o *encara* tots cels qui assí som, érem morts (Desclot, *Crònica V*, 12.28)
b. E-ls dapnatz *encara* més í poran ésser, per la divinal vertut. (*Vides*, 20.20)
- (25) a. E con ela *encara* no fos covinable de sofferir novela manera de martiri, de tot en tot ja era madura de sen e de victòria. (*Vides*, 178.6)
b. los quals los homes estimen perfetz, *encare* en los uyls del subiran masestre àn alcun defalimant (*Diàlegs*, 69v8)

La locució conjuntiva concessiva *encara que* no prengué peu fins ben bé el segle XV, malgrat que ja n'hi comencen a haver rastres al segle XIII («per ço car no són del pleyt e encara que ó ffoffen són excepcions dilatòries», *Cocentaina*, 110.43).²² En tot cas, al *CICA* no arriba a assolir la freqüència absoluta (550 ocurrences amb valor concessiu) ni el recorregut temporal de *jatsia*, com es pot apreciar a la taula 2.

22. La data coincideix amb la que assenyalen Pérez Saldanya & Salvador (1995: n. 22) a partir d'un exemple adduït per Klesper (1930: 413) i amb els exemples dels *Costums de Tortosa* referits per Cuenca & Marín (2005). De fet, sembla que també sorgeixen per aquesta mateixa època altres paral·lels romànics. En castellà es documenta *aunque* a mitjan segle XIII: «No es tenido aqueil a qui es demandada la sortilla por m-s que ata C sueldos, *aun que* sea d'oro con piedra pretiosa» (*Vidal*, 45.7, apud *CORDE*). De tota manera pot haver tingut un precursor anterior de caràcter discontinu (malgrat que cal considerar l'exemple amb reserves): «aun de lo que diessen [que] oviessen grand ganancia» (*Cid*, v. 520, apud Herrero 2005: 447). Com en català, no es generalitza fins als segles XIV i XV, i quan ho fa és a costa de *maguer* i de *comoquier(a)* (Herrero 2005: 448). En francès *encore* pren un valor concessiu a partir del segle XII (cf. *DAF*, 199a, s. v. *encore* acc. 2), i en italià *ancorché* ja és usat per Guido Guinizelli el 1276 (cf. *DELI*, 102a, s. v. *ancorché*).

Conjunció	Segle XIII	Segle XIV	Segle XV	Segle XVI
jatsia	80	307	296	12
encara que	5	19	213	312

Taula 2. Evolució en el temps de la freqüència d'ús de *jatsia* i *encara que* al *CICA*.

Fins al segle XIV, la majoria d'ocurrències de la seqüència *encara que* no constitueixen una locució conjuntiva sinó que corresponen a la seqüència formada per l'adverbi textual *encara* (equivalent a *a més a més*, *també*, etc.) seguit de la conjunció *que*, tal com mostren els exemples de (26). Aquestes seqüències no s'han tingut en compte en els còmputs de la taula 2.

- (26) a. axí com a aquella que féu despuncellar en casa sua la dita Simoneta e *encara que* vené per diners al fill d'en Coma, (*Clams* II, 238.36)
b. Veem *encara que* si una malgrana hó poma se podrix en una part, que a poch de temps s'estén la putrefacció a tota la malgrana hó a tota la poma. (*Agramont, Regiment*, 55a40)

Al llarg del segle XV, *encara que* amb valor concessiu s'eixampla progressivament fins a generalitzar-se i coexisteix amb *jatsia* fins i tot en els mateixos textos:

- (27) a. ne la multitut d'aquells fa la ciutat major, *jatsia que* servesquen a la ciutat (Eiximenis, *Dotzè* I.1, 153.22)
b. Per experiència veiem que los hòmens esperituals són comunament ignorants en los fets polítics e civils, *encara que* sien letrats. (Eiximenis, *Dotzè* I.1, 97.3)
- (28) a. *jatsia que* és mal dit «errants», car deu hom dir «caminants» (*Curial* II, 7.2)
b. *encara que* hagen nom donzelles, són dones (*Curial* II, 40.12)
- (29) a. la part totalment bona ha triümpfat, *jatsia* sovint vejам lo contrari. (Martorell, *Tirant*, 600.13)
b. *encara que* los corsos nostres sien separats, les ànimes són juntes en voluntat. (Martorell, *Tirant*, 951.3)
- (30) a. *jatsiesie que* hom a huyll no veja les veritats de la fe (Sant Vicent, *Sermons* IV, 266.6)
b. car *encara que* l'absolgue no li val res (Sant Vicent, *Sermons* IV, 21.32)

5.2. És tot just a partir d'aquest moment que l'adverbi *ja* es comença a desprendre del valor concessiu i s'orienta envers el causal,²³ en combinació amb

23. Ja hem vist que l'adverbi *ja* podia presentar un matís causal en la llengua antiga (vg. nota 11).

l'indicatiu, per a formar la locució conjuntiva *ja que*.²⁴ En efecte, la locució conjuntiva causal *ja que*²⁵ sembla relativament tardana (al *CICA* comença a aparèixer en textos dels segles XV i XVI i és encara poc freqüent):²⁶

- (31) a. E sí raspon a les donas e a l'ebadesa que de so no s'ascondiria él, *ya que* volanter lo ferà cavalier pus que elas lo'n prégan. (*Questa*, 2ra1)
 b. L'emperador los dix que se-n tornassen, e *ja que* ls ho havia dit altra vegada, fon-los forçat de fer-ho (Martorell, *Tirant*, 709.23)
 c. Totes les mayes de aqueixa jent són tan infernades que-m dóna esperança que ses obres matexes los confondran y, *ja que* los jutjes són tan royns, crec seria millor fesen alguna cosa ben descarada perquè dels d'así los enebisen per a tot lo resto. (Liori i Requesens, *Epistolaris*, carta 74, lín. 89)

També semblen tardans els paral·lels del *ja que* causal en altres llengües romàniques. En el cas del castellà, l'ús causal de *ya que* és potser una mica anterior (almenys, de començament del segle XIV): «Conoscernos devríades, ya que muchas malas trasnochadas & maitinadas avéis rescibido de nos en este lugar» (*Cifar*, 9r, *apud CORDE*). Segons el *DCECH* (VI, 9-10), la locució causal *ya que* potser va tenir com a precedent el *ya pues que* de l'autor del *Cid* («Hya pues que adexar auemos fijas del Campeador»; *Cid*, 54r, v. 2.661). En tot cas, observem que coincideix a experimentar un creixement significatiu a la darrerria del segle XV i especialment al XVI (Herrero 2005: 347). També en italià *giacché* es documenta a mitjan segle XIV (Domenico Cavalca,

24. El valor causal s'associa amb el caràcter aspectual temporal de l'adverbi. Retrobem aquesta associació de l'expressió de la causa mitjançant un adverbi temporal en el cas de *pus (que)* o *puix (que)*. No és casual el fet que més o menys al mateix temps entrin en competència els adverbis pressuposicionals en el terreny de la concessivitat i els adverbis temporals que indiquen aspecte perfet en el de la causalitat i que *ja* hi estigui implicat en tots dos casos. No podem descartar que en la transició entre el valor concessiu i el causal hi hagués una extensió de l'ús de *jatsia* de la concessivitat a la causalitat, amb mostres com les que hem assenyalat a la nota 5.

25. De vegades, la locució *ja que* pot tenir un valor concessiu amb el verb en subjuntiu (vg. *DGMG*, s. v. *ja*), com en l'exemple (11c) o en aquest altre: «*ja que* siguin fills de moros són fills de la nostra vida» (*Romancer*, 129.26-27). Sembla que aquesta deu ser la raó per la qual Nebot (1894: 112) la registra entre les conjuncions condicionals. En tot cas aquest valor sembla que també es troba en castellà: «y sus historias, ya que no las quemassen, merecian que a cada vna se le echasse vn sanbenito» (Cervantes, *Quixote* II, 20v).

26. Potser el fet que aparegués tardanament va portar Klesper (1930: 390) a considerar-la moderna. En tot cas ja consta a Lacavalleria (1696: 576a). Entre les gramàtiques prenortatives, registren *ja que* amb valor causal Ullastra (1980: 55.18, 120.108-110), Petit (1998: 647 [f. 322v]), Estorch (1857: 182), Puiggarí (1852: 60), Fabra (1891: § 127, n. 3; 1912: § 153), Nebot (1894: 113), Grandia (1901: 120, 127, 159, 302) i Rovira (1916: 164). En canvi, no figura a Febrer (1804: 134), Ballot (1987: 99-100), Domènech (1829: 169-172), Amengual (1835: 61-65), Bofarull & Blanch (1867: 65-66), Ferrer (1896: 206-207), Nonell (1898: 107 i ss.) o Forteza (1915: § 385).

després de 1342; cf. *DELI*, 655*a*, s.v. *già*), malgrat que no figura als diccionaris de l'Accademia della Crusca.²⁷

Aquestes coincidències amb les llengües romàniques veïnes no són un fet aïllat o casual, si tenim en compte els fets que exposarem tot seguit.

6. FORTUNA DELS PARAL·LELS ROMÀNICS

6.0. Com indicàvem al començament, la forma *jatsia* presenta paral·lels en altres llengües romàniques, els quals conegueren unes circumstàncies semblants (estructura, polimorfisme i competència dels paral·lels de *encara*) i, al capdavant, seguiren la mateixa sort que la catalana. Aquí només ens proposem resumir les notícies que hem aplegat al voltant d'aquestes formes en les llengües en què les hem pogut documentar.²⁸

6.1. En el cas del francès, registrem la forma *ja soit (ce) que* aproximadament entre els segles XII i XV (cf. Herman 1963: 240; Littré 1863: s. v. *jaçoit que*; FEW V, 25*b* i ss., s. v. *jam* acc. 1*ε*; EWFS, 542*b*, s. v. *jaçoit que*), la qual s'acabà deformant en *jaçoit que*, forma que es documenta en Bossuet i que al segle XVII, quan s'extingí, ja només pertanyia al llenguatge dels juristes (Brunot & Bruneau 1949: § 597.3). Entre les variants, notem aquí les formes idiosincràtiques *ja ce soit ce que* i *ja soit ce cose que* (FEW V, 26*a*). L'Académie Française, que havia incorporat *jaçoit que* al seu diccionari el 1694 amb la indicació «Il est vieux» (Académie 1694; I, 578*a*), va optar finalment per suprimir-ne l'entrada el 1762 (Académie 1762: I, 956*a*; DGLFII, 1341*a*, s.v. *jaçoit que*). Paral·lelament, també existí la variant amb l'imperfet de subjuntiu *ja fust (ce que)* (GMIL IV, 274*a*, s. v. *ja*; DAF, 321*a*, s. v. *ja*), que sembla que, com en català, va tenir menys extensió. Els diccionaris actuals no en conserven cap rastre (TLF, Robert 2007).

6.2. Pel que fa a l'italià, la variació formal també fou notable (GDLI VI, 749-750, s. v. *già*, acc. 10). Així, al costat de *giassiaché*, cal remarcar especialment les formes idiosincràtiques *gia che sia* (amb l'anteposició del *che*) i *già con tutto che* (encreuament de les locucions conjuntives concessives *già sia che* i *con tutto*). Com en català, també

27. Notem, encara, que gallec, portuguès, occità i sard posseeixen, respectivament *xa que*, *já que*, *ja que*, *giaghí* (o *giài chí*), mentre que el francès i el romanès, que no han conservat la forma romànica simple provinent de *iam* sinó una de derivada (fr. *déjà*, rom. *deja*), no presenten cap locució causal paral·lela.

28. Per al castellà antic, vegeu el que en diem a la nota 9.

hi ha variants amb la forma verbal en imperfet de subjuntiu (*già fosse cosa che, giafossecosachè*), el díctic (*già sia ciò che*), i fins amb *cosa* (*già sia cosa che, già fosse cosa che, giassiacosaché, giafossecosachè*). L'Accademia della Crusca va registrar en un primer moment *gia sia cosa* i *gia sia* (Accademia 1623: 376*b*) i més endavant va donar entrada a *giafossecosachè* (Accademia 1691: 764*a*) i a *già sia cosa che* i *già sia che* (í.d.: 765*a*). Els diccionaris actuals encara registren aquestes formes, malgrat que hi consten com a formes en desús o desaparegudes (Zingarelli 2007: 808*c*).

6.3. L'occità no presenta un panorama gaire diferent, si bé en aquest cas no registrem variants amb la forma verbal en imperfet de subjuntiu ni amb *cosa*. Encara que predominen les formes amb el díctic (*jasiaiso que*, Lévy 1909: 216*a*; *jassiaisso que*, Anglade 1921: 369) no hi manquen les variants sense aquest (*ja sia que*, Jensen 1994: § 763; «Femna, *jassia que* ieu sia pecayre, tu non devias ges tas mas sobres mi pausar ni mi tocar»; *Legenda*, 164*d.7*). Tanmateix, no sembla tampoc que n'hagi quedat cap rastre en occità actual (Alibèrt 2000: 249-251).

6.4. En vista de la trajectòria dels paral·lels romànics, podem suposar que l'extinció de *jatsia (que)* és un fenomen que transcendeix l'àmbit estricte del català per a esdevenir d'abast romànic. Aquest fenomen el podem associar amb el gir causal de *ja*, o amb la substitució d'aquest mot, en el cas del francès.

7. LA CODIFICACIÓ MODERNA I EL PAPER DE FABRA

En l'estudi que va dur a terme sobre la coordinació i la subordinació en la documentació de la cancelleria del segle XIV, Fabra va excloure la forma *jassia* (i, de fet, les conjuncions concessives en general).²⁹ La voluntat eminentment selectiva d'aquell treball, centrat a descriure el funcionament d'uns determinats casos, pot explicar que no aplegués una forma que havia registrat Fabra (1912: § 155). El caràcter sintètic de Fabra (1933 [1a ed. 1918]), que no deixava lloc a un inventari d'arcaïsmes, també justifica que la conjunció no hi aparegués.

29. Fabra (1926: n. 1) advertia que el seu estudi es basava en la documentació reunida a Rubió (1907), on registrem les formes següents (entre parèntesis indiquem el número de document): *ja sia ço que* (LIV), *jassia que* (CLXXVII, CCXLV, CCCXIV), *jassie que* (CCXIV), *jassia* (CCLXXXIII, CCLXXXIV, CCCXC).

El cas és, però, que Fabra (1917) i les edicions successives no van registrar tampoc *jatsia* ni cap altra variant seva. Més encara, el 27 de juny de 1923, Fabra dedicà una de les seves converses filològiques a *jatsia*, concretament per expressar la seva opinió contrària a la reintroducció d'aquest mot en la llengua literària:

Jatsia és en català antic una conjunció concessiva, vol dir *encara que, si bé*. Àdhuc amb aquesta significació és ja discutible si convé de reintroduir-la en la llengua literària; però ¿quina solta tindria de reprendre-la per fer-li exercir arbitràriament la funció sintàctica que ja exerceix i ha exercit en tot temps el mot *sia*? (Fabra 1984: núm. 401)

El motiu era que, lluny de donar-li l'ús concessiu corresponent, els escriptors tendien a adoptar-la com a equivalent de *sia... sia...*, com mostren els exemples següents:

- (32) a. Els atolls han estat formats per les construccions de coralls fonamentades demunt plataformes submarines d'origen volcànic situades *jatsia* a flor d'ayga, *o bé* a menys de 37 metres de fondària (Font, *Curs*, 114.12, *apud CTILC*)
b. «L'altre» –*jatsia* alumne o bé professor pel nostre cas– és un gremolejador irritant (Fullat, *Reflexions*, 77.23, *apud CTILC*)

Doncs bé, malgrat aquesta presa de posició, la conjunció, que figura de passada a Fabra (1956: 100,9), finalment s'inclougué l'any 1932 al *DGLC* (1028*b*, s. v. *ja*), però amb la forma *ja sia que* (la mateixa que figura a la gramàtica pòstuma), i d'aquí ha acabat entrant en diccionaris posteriors, com el *DIEC* i el *GDLC* (vg. nota 6).³⁰ Aquesta circumstància ha implicat, en aquest cas concret, una certa manca de correspondència entre la norma lèxica i la gramatical, que no sembla que hagi cridat l'atenció de lexicògrafs i gramàtics.

8. CONCLUSIONS

El panorama que hem prefigurat en aquest estudi mostra que la conjunció *jatsia* (*que*) és la culminació del procés de gramaticalització de l'adverbi *ja* en l'expressió de

30. En certa manera pot sorprendre que Fabra optés per la forma analítica *ja sia que* en comptes de la forma sintètica *jatsia* (*que*) o fins i tot per *jassia*, que predomina en la documentació cancelleresca estudiada per Fabra. És possible que en aquesta decisió hagués pesat la voluntat d'evitar complicacions gràfiques i de confusió de variants.

la concessivitat en la llengua antiga, un procés que s'observa també en altres llengües romàniques. Tanmateix aquest procés no es va acabar de completar en vista de les nombroses variants amb què es manifestà al llarg d'aquell període. La generalització de l'ús concessiu de la locució conjuntiva *encara que* (entre els segles xiv i xv) i el desplaçament de *ja* cap a l'expressió de causa mitjançant la nova locució *ja que* (entre els segles xv i xvi) van coincidir amb l'abandonament progressiu de *jatsia (que)*. Aquesta conjunció també desaparegué de les altres llengües romàniques aproximadament per la mateixa època i per motius semblants. Els intents de reintroduir la conjunció en la llengua moderna no han tingut gaire repercussió, i sovint han acabat per confondre'n el valor. Davant d'aquesta confusió, el procés de codificació ha vacil·lat, especialment pel criteri canviant de Fabra, i ha dut a introduir en el diccionari normatiu la forma *ja sia que*, que, en canvi, no consta a la gramàtica normativa.

XAVIER ROFES MOLINER

Oficina de Gramàtica. Institut d'Estudis Catalans

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Académie Française (1694) *Le dictionnaire de l'Académie françoise, dédié au Roy* [en línia], Paris, Vve. J. B. Coignard et J. B. Coignard, 2 vol. <<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k503971/f598.CadresPage>> [febrer 2007]
- Académie Française (1762) *Dictionnaire de l'Académie françoise* [en línia], Paris, Vve. B. Brunet, 1762, 2 vol. <<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k504034/f965.CadresPage>> [febrer 2007]
- Accademia della Crusca (1623) *Vocabolario degli accademici della Crusca* [en línia], Venezia, J. Sarzina. <<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k51164r/f405.CadresPage>> [febrer 2007]
- Accademia della Crusca (1691) *Vocabolario degli accademici della Crusca* [en línia], Firenze, Stamperia dell'Accademia della Crusca. <<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k51166f/f766.CadresPage>> [febrer 2007]

- ALIBÈRT, L. (2000 [1a ed. 1935]) *Gramatica occitana: segons parlars lengadocians*, Tolosa / Barcelona, Institut d'Estudis Occitans / Institut d'Estudis Catalans, 2000.
- ALOMAR, A. I. (2003a) «Enc que», dins A. I. ALOMAR, *Línia directa*, XIV, pp. 12-13.
- (2003b) «La locució concessiva *enc que*», *Randa* 51, pp. 183-190.
- AMENGUAL, J. J. (1835) *Gramática de la lengua mallorquina*, Palma, Impr. Real reg. por D. Juan Guasp.
- ANGLADE, J. (1921) *Grammaire de l'ancien provençal ou ancienne langue d'oc*, Paris, Klincksieck.
- BADIA, A. M. (1962) *Gramática catalana*, Madrid, Gredos, 2 vol.
- (1982 [1a ed. 1954]) «Els orígens de la frase catalana» dins *La llengua catalana ahir i avui*, Barcelona, Curial, pp. 11-28.
- (1994) *Gramàtica de la llengua catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- (1999) *Les Regles d'esquivar vocables i «la qüestió de la llengua»*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- BALLOT, J. P. (1987 [1a ed. 1814]) *Gramatica y apología de la llengua cathalana* [ed. or. en línia], a cura de M. SEGARRA, Barcelona, Alta Fulla. <<http://www.lluissvives.com/FichaObra.html?Ref=5294&portal=1>> [febrer 2007]
- BASSOLS, M. (1987 [1a ed. 1956]) *Sintaxis latina*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2 vol.
- BOFARULL, A. de & A. BLANCH (1867) *Gramática de la lengua catalana*, Barcelona, Espasa Hnos.
- BONET, E. & M.-R. LLORET (1998) *Fonologia catalana*, Barcelona, Ariel.
- BRUNOT, F. & Ch. BRUNEAU (1949) *Précis de grammaire historique de la langue française*, Paris, Masson & Cie.
- CICA = TORRUELLA, J. dir., *Corpus Informatitzat del Català Antic* [en línia], <<http://jad.jadserver.com:8080/cica/index.php>> [febrer 2007]
- COLOM, M. (1984) *Glossari general lul·lià*, III, Palma, Moll.
- COLÓN, G. (2001) *Les Regles d'esquivar vocables: autoria i entorn lingüístic*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- (2005) «Encara les “Regles de esquivar vocables”», *Estudis Romànics* 27, pp. 219-225.
- CORDE = Real Academia Española, *Corpus Diacrónico del Español* [en línia], <<http://corpus.rae.es/cordenet.html>> [febrer 2007]

- CTILC = Institut d'Estudis Catalans, *Corpus Informatitzat de la Llengua Catalana* [en línia], <<http://pdl.iec.cat/entrada/paraules.asp>> [febrer 2007]
- CUENCA, M. J. & MASSIP (2005) «Connectors i processos de gramaticalització», *Caplletra* 38, pp. 259-277.
- DAF = GREIMAS, A. J. (2004): *Dictionnaire de l'ancien français*, Paris, Larousse.
- DCCL = ESTEVE, J., J. BELLVITGES & A. JUGLÀ (1803-5) *Diccionario catalan-castellano-latino*, Barcelona, Of. de Tecla Pla Vda., 2 vol.
- DCECH = COROMINAS, J. & J. A. PASCUAL (1980-1991) *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madrid, Gredos, 6 vol.
- DCVB = ALCOVER, A. M. & F. de B. MOLL (1926-1962) *Diccionari català-valencià-balear*, Palma, Moll, 10 vol.
- DDLC = Institut d'Estudis Catalans, *Diccionari descriptiu de la llengua catalana* [en línia], <<http://dcc.iecat.net/ddlc/index.asp>> [febrer 2007]
- DECat = COROMINES, J. (1980-2001) *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial / La Caixa, 10 vol.
- DELI = CORTELAZZO, M. & P. ZOLLI (1999) *Dizionario etimologico della lingua italiana*, Bologna, Zanichelli.
- DGLC = FABRA, P. (1932) *Diccionari general de la llengua catalana*, Barcelona, Llibreria Catalònia.
- DGLF = HATZFELD, A., A. DARMESTETER, A. THOMAS (1964) *Dictionnaire général de la langue française du commencement du XVIIIe siècle jusqu'à nos jours*. Paris, Delagrave, 2 vol.
- DGMG = MARTÍ GADEA, J. (1891) *Diccionario general valenciano-castellano*, València, Impr. de J. Canales.
- DIEC = Institut d'Estudis Catalans (1995) *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona / Palma / València, Edicions 3 i 4 / Edicions 62 / Moll / Enciclopèdia Catalana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- DLCL = LABÈRNIA, P. (1840) *Diccionari de la llengua catalana amb la correspondència castellana i llatina*, Barcelona, Est. dels hereus de la Vda. Pla, 2 vol.
- DOLS, N. (2002) «Fenòmens en grups consonàntics», dins SOLÀ, J. *et al.* (2002) vol. 1, pp. 321-343.
- DOMÈNECH, J. (1829) *Elementos de gramática castellana-catalana entresacados de varios autores*, Barcelona, Impr. de la Vda. e H. de Brusi.

- DRAE* = Real Academia Española (1739) *Diccionario de la lengua castellana* [en línia], Madrid, Impr. de la Real Academia Española, 6 vol. <<http://buscon.rae.es/ntlle/SrvltGUILoginNtlle>> [febrer 2007]
- ESTEVE, J. (1489) *Liber elegantiarum* [en línia], a cura de L. B. POLANCO, Barcelona, Universitat de Barcelona, <<http://www.ub.es/stitc/liber.htm>> [febrer 2007]
- ESTORCH, P. (1857) *Gramática de la lengua catalana*, Barcelona, Impr. de los herederos de la Vda. Pla.
- EWFS* = GAMILLSCHEG, E. (1969), *Etymologisches wörterbuch der französischen sprache*, Heidelberg, Carl Winter.
- FABRA, P. (1993 [1a ed. 1891]) «Ensayo de gramática de catalán moderno», dins *Ensayo de gramática de catalán moderno: Contribució a la gramàtica de la llengua catalana*, a cura de S. BONET, Barcelona, Alta Fulla.
- (1912) *Gramàtica de la llengua catalana*, Barcelona, Tipografia L'Avenç.
- (1917) *Diccionari ortogràfic: precedit d'una exposició de l'ortografia catalana segons el sistema de l'I. d'E. C.*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- (1926) *La coordinació i la subordinació en els documents de la cancelleria catalana durant el segle XIVe*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- (1933 [1a ed. 1918]) *Gramàtica catalana*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- (1993 [1a ed. 1954]) *Gramàtica catalana*, a cura de J. COROMINES, Barcelona, Teide.
- (1984) *Converses filològiques*, a cura de J. RAFEL, Barcelona, Edhasa, 2 vols.
- FEBRER, A. (1804) *Principis generals de la llengua menorquina*, dins A. FEBRER (2004), *Obres gramaticals*, I, a cura de J. GINEBRA, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- FERRER, I. (1896) *Gramática de la llengua catalana segons los principis que informan la gramática histórica*, Barcelona, Impr. Renté y Cantó.
- FEW* = WARTBURG, W. v. (1948 i ss.) *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, Basel, Zbinden Druck und Verlag.
- FORTEZA, T. (1915) *Gramática de la lengua catalana*, [Palma], Diputación Provincial de Baleares.
- GDLC* = *Gran diccionari de la llengua catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1998.
- GDLI* = BATAGLIA, S. (1961 i ss.) *Grande dizionario della lingua italiana*, Torino, Unione Tipografico-Editrice Torinese, 21 vol.
- GMIL* = DU CANGE (1954) *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, Graz, Akademische Druck-U. Verlagsanstalt, 10 vol.

- GRANDIA, M. (1901) *Gramàtica etimològica catalana*, Barcelona, Esc. tip. y Llibr. Salesiana.
- HERMAN, J. (1963) *La formation du système roman des conjonctions de subordination*, Berlin, Akademie-Verlag.
- HERRERO DE LOIZAGA, F. J. (2005) *Sintaxis histórica de la oración compuesta en español*, Madrid, Gredos.
- JENSEN, F. (1994) *Syntaxe de l'ancien occitan*, Tübingen, Max Niemeyer.
- KLESER, O. (1930) «Beiträge zur syntax altkatalanischer konjunktionen», *Butlletí de Dialectologia Catalana*, XVIII, pp. 321-421.
- KÖNIG, E. (1994) «Concessive clauses», dins R. E. ASHER ed., *The Encyclopedia of language and linguistics*, II, Oxford / New York / Seoul / Tokyo, Pergamon, pp. 679-681.
- LACAVALLERIA, J. (1696) *Gazophylacium catalano-latinum dictiones phrasibus illustratas, ordine literario comprehendens, cui subjicitur irregularium verborum elenchus*, Barcelona, A. Lacavalleria.
- LÉVY, É. (1909) *Petit dictionnaire provençal-français*, Heidelberg, Carl Winter.
- LITTRÉ, É. (1863) *Dictionnaire de la langue française* [en línia], París, Librairie de L. Hachette et Cie <<http://francois.gannaz.free.fr/Littre/accueil.php>> [febrer 2007]
- MARCH, J. (1921 [1a ed. 1371]) *Diccionari de rims* [en línia], a cura d'A. GRIERA, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans. <http://www.aulamariustorres.org/materials/biblioteca/preceptives/march/Diccionari_rims.pdf> [febrer 2007]
- MARTÍ CASTELL, J. & J. MORAN (1986) *Documents d'història de la llengua catalana: dels orígens a Fabra*, Barcelona, Empúries.
- MARVÀ, J. (1968) *Curs superior de gramàtica catalana*, Barcelona, Barcino.
- MEYER-LÜBKE, W. (1974) *Grammaire des langues romanes*, Ginebra/Marsella, Slatkine/Laffite, 4 vol.
- MOLL, F. de B. (1993 [1a ed. 1968]) *Gramàtica catalana: referida especialment a les Illes Balears*, Palma, Moll.
- (2006 [1a ed. 1952; 1a ed. cat. 1991]) *Gramàtica històrica catalana*, ed. corr. i anotada per J. MESTRE, València, Universitat de València.
- MONTERO CARTELLE, E. (1992) «La trayectoria cronológica y modal de la expresión concesiva *maguer(a) (que)*» dins ARIZA, M. coord., *Actas del II Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, vol. 1, pp. 701-710.
- MORAN, J. & J. A. RABELLA (2001) *Primers textos de la llengua catalana*, Barcelona, Proa.

- NEBOT, J. (1894) *Apuntes para una gramática valenciana popular*, València, Impr. de Ripollés.
- NEBRIJA, E. A. & G. BUSA (1987 [1a ed. 1507]) *Diccionario latín-catalán y catalán-latín*, ed. facsímil a cura de G. COLÓN i A.-J. SOBERANAS, Barcelona, Puvill.
- NONELL, J. (1898) *Gramàtica de la llengua catalana*, Manresa, Est. Tip. de Sant Josep.
- PAR, A. (1927) «*Curial i Güelfa*». *Notes lingüístiques y d'estil*, Barcelona, Balmes.
- PÉREZ SILDANYA, M. (1988) *Els sistemes modals d'indicatiu i de subjuntiu*, Barcelona / València, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitat de València.
- PÉREZ SILDANYA, M. & V. SALVADOR (1995) «Fraseologia de l'encara i processos de gramaticalització», *Caplletra* 18, pp. 85-108.
- PETIT, J. (1998 [ca. 1823]) *Gramàtica catalana predispositiva*, a cura de J. GINEBRA, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- PUIGGARÍ, P. (1852) *Grammaire catalane-française à l'usage des français*, Perpinyà, J.-B. Alzine.
- QUER, J. (2002) «Subordinació i mode» dins SOLÀ, *et al.* (2002), vol. 3, pp. 2799-2868.
- RECASENS, D. (1991) *Fonètica descriptiva del català: assaig de caracterització de la pronúncia del vocalisme i consonantisme del català al segle XX*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- Regles* = FENOLLAR, B. & J. PAU (ca. 1492-1497) *Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, ed. facsímil dins BADIA (1999).
- RIDRUEJO, E. (1984) «Tres catalanismos (y aragonesismos) sintácticos en “Los doze trabajos de Hércules” del marqués de Villena», *Archivo de Filología Aragonesa* 34-35 pp. 273-290.
- ROBERT, P. (2007) *Le nouveau Petit Robert de la langue française 2007*, rev. i ampl. per J. REY-DEBOVE i A. REY, Paris, Le Robert.
- ROS, C. (1764) *Diccionario valenciano-castellano*, València, Impr. de B. Monfort.
- ROSENBACH, J. (1916 [1a ed. 1502]) *Vocabulari català-alemany*, a cura de P. BARNILS, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- ROVIRA I VIRGILI, A. (1916) *Gramàtica elemental de la llengua catalana*, Barcelona, A. López.
- RUBIÓ I LLUCH, A. (1907) *Documents per l'història de la cultura catalana mig-*eval**, vol. I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- RUSSELL-GEGBETT, P. (1965) *Mediaeval Catalan linguistic texts*, Oxford, The Dolphin Book.

- SALVADOR, V. (2002) «Les construccions condicionals i les concessives», dins SOLÀ, J. *et al.* (2002), vol. 3, pp. 2977-3025.
- SANCHIS GUARNER, M. (1993 [1a ed. 1950]) *Gramàtica valenciana*, ed. a cura d'A. FERRANDO, Barcelona, Alta Fulla.
- SOBERANAS, A.-J. (1980) «Macari, un hel·lenisme inadvertit en el català medieval», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes I*, pp. 31-37.
- SOLÀ I PUJOLS, J. (2002) *et al.* dirs. (2002) *Gramàtica del català contemporani*, Barcelona, Empúries, 3 vols.
- «Modificadors temporals i aspectuals», dins SOLÀ, J. *et al.* (2002), vol. 3, pp. 2867-2936.
- ULLASTRA, J. (1980) *Grammatica cathalana*, a cura de M. ANGUERA, Barcelona, Biblograf.
- TLF= *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1789-1960)* [en línia], Paris, Centre National de la Recherche Scientifique / Gallimard, 16 vol. <<http://atilf.atilf.fr/tlf.htm>> [febrer 2007]
- VALENTÍ FIOL, E. (1984 [1a ed. 1945]) *Sintaxis latina*, Barcelona, Bosch.
- VLCM= Institut d'Estudis Catalans, *Vocabulari de la llengua catalana medieval de Lluís Faraudo de Saint-Germain* [en línia] <<http://www.iecat.net/faraudo/>> [febrer 2007]
- VENY, J. (1998 [1a ed. 1978]) *Els parlars catalans: (síntesi de dialectologia)*, Palma, Moll.
- WHEELER, M. W., A. YATES & N. DOLS (1999) *Catalan: a comprehensive grammar*, London / New York, Routledge.
- ZINGARELLI, N. (2007) *Lo Zingarelli 2007: vocabolario della lingua italiana*, Bologna, Zanichelli.

10. REFERÈNCIES DEL CORPUS

10.1. Fonts pertanyents al CICA

- Agramont, *Regiment* = AGRAMONT, J. d' (1998) *Regiment de preservació de la pestilència*, a cura de J. VENY, Lleida/Barcelona, Universitat de Lleida/Enciclopèdia Catalana.
- Antiquitats II* = *El llibre de antiquitats de la Seu de València*, (1994), I, a cura de J. MARTÍ I MESTRE, Barcelona/València, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, pp. 189-217.

- Clams* II = DIÉGUEZ SEGUÍ, M. À. (2002) *Clams i crims en la València medieval segons el «Llibre de cort reial de justícia» (1279-1321)*, Alacant, Universitat d'Alacant.
- Cocentaina* = *El català i l'aragonès en els inicis del Regne de València segons el Llibre de cort de justícia de Cocentaina (1269-1295)*, Alcoi, Marfil, 1996.
- Conques, *Job* = CONQUES, J. *Llibre de Job*, a cura de M. I. PEYRATS a partir de l'edició de S. GARMÈS.
- Desclot, *Crònica* II = DESCLOT, B. (1951) *Crònica*, vol. II, a cura de M. COLL I ALENTORN, Barcelona, Barcino.
- Desclot, *Crònica* V = DESCLOT, B. (1951) *Crònica*, vol. V, a cura de M. COLL I ALENTORN, Barcelona, Barcino.
- Despuig, *Col·loquis* = DESPUIG, C. (1981) *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, a cura d'E. DURAN, Barcelona, Curial.
- Diàlegs = ALEGRE, M. (2004) *Diàlegs de Sant Gregori. Retranscripció i estudi lingüístic de la versió catalana de 1340*, tesi doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- Edats* = «Les edats de Jesucrist i L'epístola de Jesucrist», dins *Evangelis del manuscrit de Marmoutier*, a cura de J. M. FURIÓ, València, Universitat de València, treball d'investigació, 2003.
- Eiximenis, *Dotzè* I.1 = EIXIMENIS, F. (2005) *Dotzè del Crestià* (primera part, volum primer), a cura de X. RENEDO, Girona, Universitat de Girona/Diputació de Girona.
- Epistolari* Ib, Id i Ie = *Epistolari de la València medieval*, vol. I, a cura d'A. Rubio Vela, València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.
- Jaume I, *Fets* = *Llibre dels fets del rei en Jaume*, vol. II, a cura de J. BRUGUERA, Barcelona, Barcino, 1991.
- Judicis* I = «Llibre dels judicis (Llibre jutge)», dins MORAN, J. & J. A. RABELLA (2001), pp. 77-78.
- Liori i Requesens, *Epistolaris* = *Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens (segle XVI)*, a cura d'E. de AHUMADA, València, Universitat de València, 2003.
- Lletres* = SERRA I RÀFOLS, E. (1952) «Cinc lletres privades catalanes del segle XIV», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, pp. 25-31.
- Llull, *Doctrina* I = LLULL, R. (2005) *Doctrina pueril*, a cura de J. SANTANACH, Palma, NEORL, pp. 7-271.

- Llull, *Medicina* = LLULL, R. (2002) *Començaments de medicina. Tractat d'astronomia*, a cura de L. BADIA, Palma, Patronat Ramon Llull.
- Llull, *Santa Maria* = LLULL, R. (2005), *Das Buch über die heilige Maria. Libre de Santa Maria*, a cura de F. DOMÍNGUEZ & B. GARÍ, Stuttgart / Bad Cannstat, Friedrich Frommann Verlag.
- Martorell, *Tirant* = MARTORELL, J. (2005) *Tirant lo Blanch*, a cura d'A. HAUF, València, Tirant lo Blanch, 2005.
- Memòries* = MARTÍ MESTRE, J. (1997) «Les Memòries del cavaller valencià Gaspar Antist (s. XVI)», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* 73, pp. 235-272.
- Organyà* = *Homilies d'Organyà*, a cura d'A.-J. SOBERANAS, A. ROSSINYOL & A. PUIG, Barcelona, Barcino, 2001, pp. 117-125.
- Questa* = MARTINES, V. (1993) *La versió catalana de la Queste del Saint Graal: Estudi i edició*, tesi doctoral, Alacant, Universitat d'Alacant, 3 vol.
- Sant Vicent, *Sermons* IV = sant Vicent FERRER (1977), *Sermons*, IV, a cura de G. SCHIB, Barcelona, Barcino.
- Sereneta, *Cartes* II = VINYOLÉS I VIDAL, T.-M. (1984) «Cartes d'una catalana del segle XIV al seu marit», dins *Estudis Universitaris Catalans. Estudis de Llengua i literatura catalanes oferts a R. Aramon i Serra*, IV, Barcelona, Curial, pp. 387-419.
- Usatges* = *Usatges de Barcelona*, a cura de J. BASTARDAS, Barcelona, Noguera, 1984.
- Vilamur* = «Carta del comanador de Vilamur, B. de Lliri, al bisbe d'Urgell, Ponç del Vilamur», dins MORAN, J. & J. A. RABELLA (2001), pp. 119-122.
- Vides* = *Vides de Sants Rosselloneses*, II, a cura de Ch. S. MANEIKIS KNIAZZEH & E. J. NEUGAARD, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1977.

10.2. Altres fonts complementàries

- Basset, *RIALC*: Rao 14.12 = BASSET, J. (1988) «Yeu vos requir, Na ladria malvada» [en línia], dins *Lírica trobadoresca del segle XV. Joan Basset i altres poetes inèdits del Cançoner Vega-Aguiló*, a cura de P. BOHIGAS, València / Barcelona, Institut de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 78. <<http://www.rialc.unina.it/14.12.htm>> [febrer 2007]

- Cid* = *Poema de Mio Cid* [en línia], ed. paleogr. de R. MENÉNDEZ PIDAL, Madrid, [s. n.], 1961. <<http://www.cervantesvirtual.com/FichaObra.html?Ref=7958&portal=68>> [febrer 2007]
- Cervantes, *Quixote* II = CERVANTES, M. (1615) *Segunda parte del ingenioso caballero Don Quixote de la Mancha* [en línia], Madrid, Juan de la Cuesta. <<http://www.cervantesvirtual.com/FichaObra.html?portal=0&Ref=7556>> [febrer 2007]
- Cifar* = *Libro del caballero Cifar*, a cura de J. M. CACHO, Zaragoza, Universidad de Zaragoza, 2003 [apud CORDE].
- Consolació* = BOECI (1873) *Libre de consolacio de philosophia* [en línia], a cura de B. MUNTANER, Barcelona, Llibr. d'A. Verdaguer. <<http://www.lluivives.com/FichaObra.html?portal=1&Ref=4781>> [febrer 2007]
- Curial* II = *Curial e Güelfa*, II, a cura de R. ARAMON, Barcelona, Barcino, 1931.
- Eiximenis, *Usar* = EIXIMENIS, F. (1983) *Com usar bé de beure e menjar*, a cura de J. J. E. GRACIA, Barcelona, Curial.
- Ferrer, *RIALC*: Rao 61.8 = FERRER, F. (1989) «O, bé's despit e gran dolor» [en línia], dins *Obra completa*, Barcelona, Barcino, p. 217. <<http://www.rialc.unina.it/61.8.htm>> [febrer 2007]
- Font, *Curs* = FONT I SAGUÉ, N. (1905) *Curs de geología dinàmica y estratigràfica aplicada a Catalunya*, Barcelona, Establ. Gr. Thomas. [apud CTILC]
- Fullat, *Reflexions* = FULLAT, O. (1967) *Reflexions sobre l'educació*, Barcelona, Nova Terra. [apud CTILC]
- Legenda* = TAUSEND, M. (1995) *Die altokzitanische Version B der «Legenda aurea»* (Ms. Paris, Bibl. Nat., n. acq. fr. 6504) [en línia], Tübingen, Niemeyer, 1995. <<http://www.rialto.unina.it/prorel/LA/LA.htm>> [febrer 2007]
- Masdovelles: *RIALC*: Rao 103.81 = MASDOVELLES, J. B. (1938) de «Jatz que tots jorns, per ma granda folhia» [en línia], dins R. ARAMON, *Cançoners dels Masdovelles*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, p. 180. <<http://www.rialc.unina.it/103.81.htm>> [febrer 2007]
- Metge, *Fortuna* = METGE, B. (1983) *Llibre de fortuna e prudència*, dins *Obra completa de Bernat Metge*, a cura de L. BADIA & X. LAMUELA, Barcelona, Selecta, pp. 69-106.
- Miracles* I = LIEJA, A. (2004) *Recull d'exemples i miracles ordenat per alfabet*, I, a cura de J.-A. YSERN, Barcelona, Barcino.

- Ordinación* = *Ordinación dada a la ciudad de Zaragoza por el rey don Fernando I*, ed. de M. MORA, Zaragoza, Impr. Mariano Escar, 1908 [*apud CORDE*].
- Romancer* = *Romancer català*, text establert per M. MILÀ I FONTANALS, Barcelona, Edicions 62 / La Caixa, 1980.
- Tesoro* = *Libro del tesoro*, Girona, Catedral 20a5, ed. de Dawn PRINCE, Madison, Hispanic Seminary of Medieval Studies, 1990 [*apud CORDE*].
- Vidal* = *Vidal mayor*, ed. de G. TILANDER, Lund, Hakan Ohlssons Boktryckeri, 1956 [*apud CORDE*].